

DOI: 10.31648/pw.10872

ROMAN GAWARKIEWICZ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1700-8151>

Institute of Linguistics of the University of Szczecin

NARRACJA WOJENNA PREZYDENTA FEDERACJI ROSYJSKIEJ. ANALIZA PRZESTRZENI MENTALNEJ WYGENEROWANEJ PRZEZ W. PUTINA W WYSTĄPIENIACH DO NARODU

The war narrative of the President of the Russian Federation. Analysis of the mental space generated by V. Putin in speeches to the nation

ABSTRACT: This article presents the results of an analysis of Vladimir Putin's speeches delivered in connection with the 'special military operation' conducted by the Russian Federation against Ukraine. The study conducted indicates that Putin has created a mental space in his narrative based on a closed and dogmatic description of the parties to the conflict. In his narrative on the causes of the Russian military intervention, he builds a world of (anti-)heroes and describes them with the invocation of a specific 'weaponised' lexis, which in turn determines the presentation of facts about the war in Ukraine based on the four basic tactics of the propaganda narrative, that is, denial, distortion, deflation and disquiet.

KEYWORDS: rhetorical act, mental space, weaponized words, frame semantics, tactics of the propaganda narrative

Tam, gdzie wszyscy myślą podobnie, nikt nie myśli zbyt wiele.
Walter Lippmann

Wstęp

Tytułem wstępu przytoczę fragmenty dwóch stanowisk Rosjan wobec rozpoczętej 24 lutego 2022 r. wojnie Rosji przeciwko Ukrainie. Pierwsze z nich zostało sformułowane w postaci listu protestacyjnego i podpisane przez wielu znanych, również na świecie, przedstawicieli rosyjskiej nauki, kultury i świata mediów:

Мы, российские ученые и научные журналисты, заявляем решительный протест против военных действий, начатых вооруженными силами нашей страны

на территории Украины. Этот фатальный шаг ведет к огромным человеческим жертвам и подрывает основы сложившейся системы международной безопасности. Ответственность за развязывание новой войны в Европе целиком лежит на России. [...] Нам горько сознавать, что наша страна, которая внесла решающий вклад в победу над нацизмом, сейчас стала поджигателем новой войны на европейском континенте. Мы требуем немедленной остановки всех военных действий, направленных против Украины. Мы требуем уважения суверенитета и территориальной целостности украинского государства. Мы требуем мира для наших стран (Rossiyskiye uchenyye... 2022)

Drugie to wsparte ponad 260 podpisami oficjalne stanowisko Росийского Союза ректоров:

На наших глазах происходят события, которые волнуют каждого гражданина России. Это решение России – завершить наконец восьмилетнее противостояние Украины и Донбасса, добиться демилитаризации и денацификации Украины и тем самым защитить себя от нарастающих военных угроз. [...] Очень важно в эти дни поддержать нашу страну, нашу армию, которая отстаивает нашу безопасность, поддержать нашего Президента, который принял, может быть, самое сложное в своей жизни, выстраданное, но необходимое решение (Obrashcheniye Rossiyskogo Soyuza... 2022)

W obu cytatach odnajdujemy skrajnie różne perspektywy opisujące Rosję po jej ataku na Ukrainę. Są one wyartykułowanym w rosyjskiej debacie publicznej sporem na temat wojny i jej przyczyn z jednoczesną sugestią ich społecznie pożądaną interpretacji. Są wreszcie apelem o zajęcie konkretnego stanowiska i przedsięwzięcie określonych działań. Perspektywiczność ujmowania problemu wojny, w tym jej źródeł, nie jest niczym nowym ani w dyskursie społeczno-politycznym, ani naukowym. W sporze rosyjskich dyskursów – antywojennego z proputinowskim, opowiadającym się za udzieleniem pełnego poparcia dla specjalnej operacji wojskowej w Ukrainie – rozstrzygające znaczenie, na korzyść drugiego z powyższych, odgrywają czynniki będące wypadkową wpływów cerkwi, prokremlowskich mediów z ich propagandą oraz działań podejmowanych przez instytucje państwowe, które drogą powszechnej inwigilacji identyfikują, a następnie wymierzają surowe kary „wrogom narodu” i „obcym agentom” i w ten sposób kontrolują sposób myślenia swoich obywateli (Dudka 2022). W konsekwencji Rosjanie w bardzo wyraźnej większości popierają atak swoich wojsk na Ukrainę (Rosjanie... 2023). W tym właśnie kontekście sytuuję obszar niniejszego badania. Elementem mojej uwagi jest przestrzeń mentalna (Tabakowska 2010) stworzona w narracji wojennej W. Putina – narracji o Rosji i jej wrogach w celu zbudowania w świadomości odbiorców jedyne go słusznego zrozumienia zdarzeń i pobudzenia ich do pożądaných działań. W dalszej części tekstu zmierzać będę do poszukiwania odpowiedzi

na pytania o to, w jaki sposób Putin skłania swoich odbiorców do odpowiednich reakcji, ocen, emocji i zachowań? Jakich wskazówek językowych przy tym dostarcza? Jakim znaczeniem epatuje? Jakie treści pojęciowe buduje, gromadzi i rozwija oraz jakie strategie i taktyki narracyjne w tym celu wykorzystuje?

1. Teoretyczny kontekst badania

Przedmiotem swojej refleksji uczyniłem akty retoryczne (Skulska 2018) Putina, tj. używane przez niego środki językowe dla realizacji zamierzonego celu w postaci powszechnego wsparcia dla prowadzonej przez Rosję „specjalnej operacji wojskowej” przeciw „ukraińskim nazistom”. Traktuję je jako rodzaj opowieści o świecie (Lichański 2013). Jej bazę stanowi zbudowana przez Putina przestrzeń mentalna z precyzyjnie wyznaczonym obszarem konceptualizacji (Libura 2010, 13-22) opartym na dostępnej dla Rosjan wiedzy i czytelnych dla nich doświadczeniach przeszłości. Wspólną wiedzę i doświadczenia Putin traktuje jako kontekst prezentacji swojego punktu widzenia na wojnę w Ukrainie. W licznych wystąpieniach do narodu definiuje strony zaangażowane w konflikt i wyjaśnia jego przyczyny. Odwołując się do emocji, zbioru przekonań i wartości, pobudza swoich odbiorców do jedynej słusznej interpretacji wydarzeń i wojennej rzeczywistości. Stosowny przez Putina język opisu tej rzeczywistości dostarcza odbiorcom gotowych wzorów dla ich własnych opisów, stabilizuje ich wyobrażenie o stronach konfliktu i wyręcza ich w pogłębionej refleksji nad wojenną rzeczywistością. W takim rozumieniu zagadnienia mamy do czynienia z podawanymi przez autorytet (Malina | Suwalska-Barancewicz | Dąbrowska 2022) gotowymi do wykorzystania konceptami obmyślanymi po to, żeby kontrolować zachowania odbiorców. Istota dominacji autorytetu polega tutaj na tym, że odbiorcy „chcą myśleć o tym, co zostało dla nich zaprojektowane do myślenia, i w sposób, w jaki zostało dla nich zaprojektowane” (Wasilewski 2006, 473). Taka wykładnia każe wziąć pod uwagę trzy konteksty badania wymagające osobnego, z racji ograniczeń redakcyjnych, krótkiego rozważenia.

Pierwszy z nich dotyczy manipulacji obrazem rzeczywistości drogą odwoływania się do emocji kosztem rozumu (Skulska 2016). Podstawowym narzędziem jest tutaj język, który, jak przed laty pisał V. Klemperer, „nie tylko składa słowa i myśli za mnie: kieruje również moim uczuciem, steruje całą moją duchową istotą – tym bardziej, im bardziej bezrefleksyjnie, nieświadomie mu się poddaję” (Klemperer 1989, 25). Z konstatacji tej wynikają ważne dla niniejszego badania konsekwencje. Po pierwsze, badanie wymaga poszukiwania związków między systemem pojęć stosowanych przez Putina dla opisu głównych aktorów wojny, definiowanych wedle reguły my kontra oni, z ich kategoryzacją i ewaluacją. Po drugie, należy je prowadzić w kierunku opisu semantycznego aktów retorycznych prezydenta

Federacji Rosyjskiej na temat tego, „jak toczą się sprawy w nas i wokół nas” (Filar 2013, 65) z uwzględnieniem teorii narracji (Filar 2013) pozwalającej na wskazanie propagowanych przez niego modeli przyczynowo-skutkowych związków zdarzeń, które z kolei wyznaczają cele, definiują wartości i określają intencje działań podejmowanych przez Rosję i w imieniu Rosjan. Wybrane do analizy teksty wystąpień traktuję w związku z tym jako skontekstualizowane struktury znaczeń, za pomocą których Putin tworzy doświadczenia i przekazuje je innym w taki sposób, żeby osiągnąć zamierzony efekt. W tak zbudowanej przestrzeni mentalnej funkcję przewodnika pełnią kreatory (Tabakowska 2010), tj. wyrażenia językowe, które za C. Ornatowskim traktować będę jako „słowa uzbrojone” (Ornatowski 2021, 16).

Dla interpretacji aktów retorycznych Putina niezbędne jest również uwzględnienie typu relacji autora z jego audytorium. Myślę tu przede wszystkim o rodzajach i formach komunikacji politycznej (Skulska 2016). W przypadku Rosji mamy do czynienia z jednokierunkową komunikacją polityczną. Jej istota tkwi w przebiegu informacji od władzy do społeczeństwa, które wobec ograniczonych możliwości komunikowania się z rządzącymi, zdane jest na informacje oficjalne, kontrolowane i cenzurowane przez aparat władzy. Jak już wspomniałem, kluczową rolę w wystąpieniach Putina, poświęconych zagadnieniom wojny w Ukrainie, pełnią określone formy retoryczne, których siła oddziaływania w postaci przekonywania do zajęcia określonego stanowiska wykracza poza racjonalną argumentację. Taki typ komunikowania politycznego Ornatowski, powołując się na J. Mercieć, nazywa „komunikacją uzbrojoną” stanowiącą strategiczne i instrumentalne narzędzie „informacyjnego terroryzmu” wykorzystywane „dla osiągnięcia uległości i uniknięcia odpowiedzialności” (Ornatowski 2021, 16). Dla opisu tego samego typu relacji J. Wasilewski postuluje zastosowanie kategorii „retoryka dominacji” (Wasilewski 2006). Elementem wspólnym obu koncepcji opisu jednostronnej komunikacji politycznej, szczególnie w kontekście konfliktu społecznego i wojny, jest zgoda obu badaczy na temat rangi mitu, mitycznego bohatera i antybohatera. Dla obu autorów (anty)bohater jest nośnikiem mitów o działaniach i obrazach tych działań, które neutralizując historię, określają porządek rzeczy jako naturalny i właściwy (Wasilewski 2006, 479-485; Ornatowski 2021, 17-18). Elementy te, jak wskażę nieco dalej, mają kluczowe znaczenie dla przedstawianych przez Putina wydarzeń wokół wojny w Ukrainie w porządku czasowym i sprawczym, a ich celem jest zbudowanie wspólnoty dyskursywnej (Kampka 2011) opartej na jednej, wygodnej dla Rosji perspektywie ujmowania rzeczywistości wojennej.

Wyraźną cechą wszystkich poddanych analizie wystąpień Putina jest etykietowanie przeciwników i koncentracja na ideologicznym wymiarze interpretacji wydarzeń. Celem tak zaplanowanej narracji jest uzyskanie wpływu na „szerokie rzesze odbiorców, czytelników i słuchaczy” (Borkowski 2003, 16). Te aspekty wystąpień Putina pozwalają uznać je za teksty propagandowe (Bentele 1999, 95-106). Traktuję je jako przykłady białej (Młyniec 2015, 400) propagandy agitacyjnej

i unifikacyjnej (Czyżniewski 2006, 37). Nadawcą każdego z uwzględnionych w analizie tekstów staje się bowiem jeden polityk, ma on również swoich konkretnych fizycznych odbiorców. W tym procesie komunikacji społecznej Putin jest zarówno dysponentem określonych treści i obowiązujących norm, jak i ich kontrolerem. Siła emocjonalno-intelektualnego oddziaływania wypowiedzi Putina jest zaplanowana i przebiega wedle określonych reguł wpływania na odbiorcę z uwzględnieniem trzech następujących funkcji przypisywanych tekstom propagandowym, a mianowicie informacyjnej, nakłaniającej (obfitującą w cały szereg potrzeb, apeli, wezwań i zobligowań) oraz rytualnej, mającej swój wymiar fatyczny (sygnalizowanie obecności nadawcy i jego chęci kontaktu z odbiorcą) i deklaracyjny (nadawca prezentuje się jako aktywny uczestnik uwiarygadniający świat, jako ten, który widzi świat zgodnie z ustalonymi zasadami i regułami) (Bralczyk 2001, 25-28). Drugim podmiotem tego aktu komunikacji są obywatele, których zadanie polega na wcielaniu przekazanych im norm, postaw i zachowań w życie.

Na wzór systemów totalitarnych (Bankowicz | Kozub-Ciembroniewicz 2007, 185-204) Putin stworzył zamknięty i dogmatyczny program opisywania rzeczywistości politycznej i społecznej współczesnej Rosji oparty na dychotomicznej perspektywie jej opisu, dla której centralnym punktem odniesienia są relacje na temat zmagania dobra (reprezentowanego przez bohaterów) z nieustannie spiskującym przeciw narodowi złem wewnętrznym i zewnętrznym wrogiem (reprezentowanym przez antybohaterów). „Wrogami narodu”, „ekstremistami” lub „obcymi agentami” od 4 marca 2022 r.¹ w Rosji są nie tylko ci, którzy wypowiadają się przeciwko wojnie, lecz także ci, którzy nazywają wojnę po imieniu. Putin nie dopuszcza do przestrzeni publicznej żadnej niezależnej od Kremla myśli. Wysoka państwowa kontrola mediów w Rosji², anulując niezależne dziennikarstwo, zrealizowała swój nadrzędny cel: narzucenie opinii publicznej jedynej oficjalnej, słusznej i prawdziwej oceny militarnych działań wobec Ukrainy.

1 Od tego dnia w mocy prawnej jest podpisana przez Putina ustawa, której oficjalnym uzasadnieniem jest ochrona społeczeństwa przed fałszywymi informacjami. Zgodnie z ustawą każdy, kto rozpowszechnia fałszywe informacje o rosyjskich siłach zbrojnych, każdy kto publicznie oczernia armię będzie surowo karany. Nowe prawo za takie przewinienia przewiduje do 15 lat więzienia. Dotyczy ono zarówno osób, jak i mediów. Zakazane jest używanie takich terminów jak „wypowiedzenie wojny”, „wojna”, „atak”, „inwazja” (Federalny zakon... 2022).

2 Było to możliwe dzięki przyjętej 1 maja 2019 r. ustawie o cyberbezpieczeństwie (Zakon... 2019). Na jej mocy wprowadzono również przepisy, które nakładają obowiązek przechowywania danych użytkowników na serwerach znajdujących się na terenie Rosji. W rezultacie ograniczanie wolności słowa w kraju działa obecnie na dwóch płaszczyznach. Po pierwsze, polega na blokowaniu kanałów komunikacji zawierających treści, które nie są kontrolowane przez władze. Po drugie, poprzez podnoszenie ryzyka postępowania administracyjnego i karnego w stosunku do osób wyrażających publiczny sprzeciw wobec oficjalnej wersji przebiegu zdarzeń w państwie.

2. Materiał badawczy i metoda jego analizy

Materiał do analizy pochodzi z oficjalnej strony internetowej prezydenta Federacji Rosyjskiej³, na której opublikowano jego wystąpienia dotyczące stanowiska Rosji wobec „specjalnej operacji wojskowej” w Ukrainie. Swoją uwagę skoncentrowałem na 11 wystąpieniach wygłoszonych w okresie od 21 lutego do 1 września 2022 r. Choć zostały one wygłoszone w różnych miejscach, z innej okazji i przed różnym audytorium (Rada Bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej, orędzia wygłoszone z okazji Dnia Obrońcy Ojczyzny i Dnia Zwycięstwa, wspólna konferencja prasowa W. Putina i A. Łukaszenki, spotkanie z absolwentami uczelni wojskowych, wystąpienie do uczestników X Petersburskiego Międzynarodowego Forum Prawniczego, wystąpienie do uczestników i gości X Moskiewskiej konferencji na temat bezpieczeństwa międzynarodowego, rozmowa z uczniami uczestniczącymi w lekcji otwartej o sprawach ważnych – pełny wykaz materiałów źródłowych podaję w bibliografii), każde z poddanych analizie wystąpień zawiera te same „prawdy” wygłoszone z taką samą siłą reputacji (Ornatowski 2023, 35). Dzięki m.in. publikacjom prasowym zbudowane przez Putina obrazy zdarzeń i działań zyskują na wiarygodności⁴. Wykorzystuje on bowiem środki językowe, które można łatwo zapamiętać i równie łatwo się nimi dzielić.

Akty retoryczne Putina dostarczają rosyjskim odbiorcom gotowych wzorów do ich własnych opisów, stabilizują ich wyobrażenie o Rosji i świecie, który stanowi dla niej zagrożenie. Putin narzuca swoje rozumienie świata i hierarchię wartości. Podstawę jego narracji stanowi kategoryzacja świata oraz związane z nią procesy nazywania, definiowania i wartościowania w postaci gotowych pakietów myślowych z wykorzystaniem mitów neutralizujących historię, określających obowiązujący porządek rzeczy jako naturalny i właściwy. W ten sposób buduje alternatywną i uniwersalną rzeczywistość w celu zastąpienia istniejących realiów.

Moje badanie wpisuje się kontekst analiz już podjętych na temat aspektów polityki informacyjnej Rosji i narracji wojennej Putina (m.in. Gieraszińska 2020; Lukhntan | Długosz 2023; Wasiuta 2022)⁵. W moim przekonaniu poznawczo inte-

3 <http://kremlin.ru/events/president/news>

4 Głównym źródłem agendy informacyjnej propagandowej prasy rosyjskiej na temat konfliktu z Ukrainą jest W. Putin (Velikaya | Zaytseva 2022). Jego raporty, przemówienia i komentarze były w latach 2022-2023 najczęściej relacjonowane i dyskutowane na łamach prasy propagandowej, co opisałem w dwóch następujących opracowaniach: 1. *Die militärische Spezialoperation. Schlagwörter der russischen Propaganda*. 2. *Krieg in der Ukraine. Schlagwörter ausgewählter europäischer Pressediskurse. Eine komparative Analyse*. Oba teksty są obecnie w druku i zostaną opublikowane w ostatnim kwartale 2024 r.

5 D. Gieraszińska skupia uwagę na analizie treści wypowiedzi Putina wygłaszanych podczas corocznych konferencji prasowych i ich porównaniu z działaniami politycznymi Rosji. A. Lukhntan i S. Długosz natomiast, wychodząc z założeń wypracowanych na gruncie teorii komunikacji politycznej i stosowanych przez Rosję technikach propagandy, badają różne przypadki wykorzystania mediów społecznościowych oraz manipulacji informacjami w celu osiągnięcia celów politycznych.

resującym głosem w tej dyskusji może być proponowana przeze mnie próba opisu zebranego materiału badawczego z uwzględnieniem interpretacyjnych postulatów semantyki ram, która formułuje pytania o wzajemne relacje między tekstem i sposobem jego rozumienia przez tych, do których został on skierowany w określonej sytuacji i kontekście (Czyżniewski 2010), z jednoczesnym wykorzystaniem koncepcji B. Nimmo. Koncepcja ta postuluje badania tekstów propagandowych z perspektywy wykorzystywania w narracji propagandowej czterech taktyk, tj. zaprzeczania, zniekształcania, deflacji i niepokojenia (Nimmo 2022).

Aby wzmocnić moc oddziaływania swoich wypowiedzi, Putin operuje sieciami pojęć opartymi na społecznym zasobie wiedzy odbiorców, dzięki czemu może wpływać na organizację ich doświadczenia w zakresie rozumienia zjawisk, stanu rzeczy i faktów dotyczących „specjalnej operacji wojskowej” w Ukrainie. Jako podstawowe narzędzie służące ustrukturyzowaniu przekazywanych informacji oraz ich interpretacji tworzy on określone sceny i ramy. Obie kategorie, tj. scena i rama, przez językoznawców wykorzystywane są do opisu, rozumienia i interpretacji tekstu (Szymańska 2010). W swoim badaniu pierwszą z wymienionych odnoszę do przyjętej przez Putina strategii opisu konstrukcji świata według scenariusza wyznaczonego przez rosyjskie wyobrażenia o takich jego cechach jak ważność, trwałość, powszechność, słuszność, spójność i bliskość. Zakotwiczenie analizy wystąpień prezydenta Rosji w koncepcji badania i opisu ram ułatwi prezentację wyborów językowych Putina, stosowanych przez niego, mniej lub bardziej złożonych elementów semantycznych, z użyciem których odnosi się on do wymienionych wyżej cech świata wykreowanego w jego wypowiedziach propagandowych.

Analizując wypowiedzi Putina poświęcone objaśnianiu przyczyn specjalnej operacji wojskowej w Ukrainie z wykorzystaniem koncepcji Nimmo, zmierzać będę w kierunku wskazania stosowanych przez niego zabiegów manipulacyjnych w celu zrzucania z Rosji odpowiedzialności za wydarzenia, do których dochodzi w Ukrainie (zaprzeczanie), przedstawiania ingerencji wojsk rosyjskich jako działania obronnego (zniekształcanie), odwracania uwagi od treści niekorzystnych dla Rosji (deflacja) oraz wywoływania u odbiorców uczucia zagrożenia i lęku (niepokojenie).

3. Analiza wygenerowanej w narracji Putina przestrzeni mentalnej

Zachowuję pełną świadomość, że zaprezentowana wyżej koncepcja interpretacji wystąpień Putina wiąże się z pewnymi trudnościami wynikającymi z jednej strony z faktu, że aktywuje on bardzo dużo scen, które się przenikają i wzajemnie motywują przez poziom podobieństwa kontekstu i obiektów. Z drugiej strony

O. Wasiuta z kolei sytuuje swoje badanie w kontekście analizy dyskursu i analizuje wypowiedzi Putina skierowane do przywódców światowych oraz ich wpływu na politykę bezpieczeństwa globalnego z wykorzystaniem koncepcji „teorii szaleńca”.

zbudowane w analizowanych tekstach ramy bardziej lub mniej jednoznacznie łączą się w pamięci odbiorców z innymi ramami (np. pod wpływem tego samego lub bardzo podobnego materiału językowego) i mogą aktywować inne, możliwe, że częściowo, zindywidualizowane sceny.

W związku z tym rekonstrukcję zbudowanej przez Putina w świadomości Rosjan przestrzeni mentalnej w kontekście rozpoczętej przez Rosję inwazji na Ukrainę przeprowadzę według konkretnego klucza. Zanim jednak szczegółowiej go zaprezentuję, przytoczę fragment otwierający pierwsze wystąpienie Putina, wygłoszone tuż po przekroczeniu przez wojska rosyjskie granicy z Ukrainą: „Сегодня считаю необходимым вернуться к трагическим событиям, происходящим на Донбассе, и ключевым вопросам обеспечения безопасности самой России” (Obrashcheniye Prezidenta...). W celu interpretacji tego cytatu nie wystarczy skupić się jedynie na tym, co powiedziane zostało *explicite*. Dla głębszego zrozumienia niezbędne jest odwołanie się do interakcji zawartych w niej struktur konceptualnych (scena) i językowych. Wypowiedź ta, dzięki podstawowej wiedzy odbiorców o sytuacji i jej kontekście (wydarzenia w Donbasie, opisane z użyciem silnie emocjonalnie i wartościująco nacechowanego przymiotnika трагический) i użyciu absolutywnego wyrażenia (ключевой вопрос) otwiera odbiorcom możliwość interpretacji tych wydarzeń drogą łączenia ich z bezpośrednim zagrożeniem dla bezpieczeństwa ich kraju.

Taki model opisu uruchamia dwa mechanizmy działań retorycznych Putina. Pierwszy z nich polega na precyzyjnym wskazaniu winnych tej sytuacji, drugi – aktywowany pod wpływem pierwszego – to próby racjonalizacji interwencji wojsk rosyjskich na terytorium Ukrainy.

Dla osiągnięcia tych celów Putin konsekwentnie wyznacza kierunek interpretacji prezentowanych przez siebie faktów drogą ich dopasowywania do zmitologizowanego w jego przemówieniach obrazu świata. W każdym z poddanych analizie tekstów mamy do czynienia z kreacją mitu świata pozytywnego (Rosja) i negatywnego (Ukraina, USA, NATO i „kolektywny” Zachód) z towarzyszącą jej symetryczną charakterystyką bohaterów i antybohaterów. Putin wyznacza bardzo ostre granice między każdym z tych światów.

W jego definicji Rosja to konstrukt konceptualny z określonym systemem wartości, wzorcem zachowań i postaw dających się zdefiniować z użyciem określonego systemu powiązanych ze sobą pojęć. Zrozumienie jednego z nich uaktywnia pożądaną interpretację kolejnego, co w efekcie prowadzi do zrozumienia całego systemu. W swoim opisie Rosji i jej bohaterów Putin sięga do utrwalonych w świadomości swoich odbiorców doświadczeń przeszłości i na tym tle prezentuje obecną sytuację i wynikające z niej doświadczenia. W narracji wyraźnie akcentuje wysoki wskaźnik bliskości między tymi doświadczeniami, co z kolei uzasadnia użycie tych samych lub bardzo podobnych środków językowych dla opisu każdego z nich. W opowieści o wartościach i pozycji Rosji na arenie międzynarodowej przywołuje spójne, w jego ocenie, reguły pokojowej polityki

ZSSR (przykład 5) i zasługi żołnierzy rosyjskich w walce z nazizmem (przykład 4). Na tym tle prezentuje współczesną wysoką pozycję Rosji na arenie międzynarodowej (przykład 3). W jego opinii jej osiągnięcie było możliwe dzięki zdolności Rosji do kompromisu i otwartości na międzynarodową współpracę (przykład 1) oraz gotowości Rosji do obrony wszystkich tych, których prawa lub bezpieczeństwo są zagrożone (przykład 2).

Putin aby przekazać swój punkt widzenia na temat przyczyn i przebiegu specjalnej operacji wojskowej w Ukrainie odwołuje się do wymienionych wyżej mitów narodowych i osiągnięć Rosji. Swoją narrację na ten temat opiera na trzech podstawowych taktykach propagandowych, tj. zaprzeczaniu, zniekształcaniu i deflacji, argumentację natomiast na konkretnych, słowach lub wyrażeniach „uzbrojonych”: „защита людей”, „право выбора”, „геноцид”, „киевский режим”, „демилитаризация и денацификация Украины”, „патриотизм и единство народа”, „Россия одна из самых мощных ядерных держав мира”.

Zgodnie z taktyką zaprzeczania Putin neguje odpowiedzialność Rosji za eskalację militarną i twierdzi, że rząd rosyjski został do niej zmuszony. Przedstawia zdarzenia w Ukrainie w kontekście działań Rosji podejmowanych przeciwko aktom terroru i w obronie tych, których prawa są zagrożone. Ukrainę prezentuje jako arenę konfliktu wewnętrznego między rosyjskojęzyczną częścią ludności wschodniej Ukrainy a rządem w Kijowie, który uchylał się od rozwiązywania problemów regionu. Twierdzi również, że interwencja wojskowa jest odpowiedzią na prośby mieszkańców Donieckiej Republiki Ludowej i Ługańskiej Republiki Ludowej. Podkreśla fakt, iż rosyjska interwencja militarna to reakcja na akty ludobójstwa, których dopuszczali się ukraińscy nacjonaści na rosyjskojęzycznej ludności cywilnej obu republik, w związku z tym jest moralnym obowiązkiem i prawnie uzasadnionym działaniem władz rosyjskich zmierzających do zapewnienia bezpieczeństwa w regionie drogą demilitaryzacji i denazyfikacji Ukrainy. Taki kierunek argumentacji ilustrują dwa następujące przykłady:

- (1) В основе нашей политики – свобода, свобода выбора для всех самостоятельно определять своё будущее и будущее своих детей. И мы считаем важным, чтобы этим правом – правом выбора – могли воспользоваться все народы, проживающие на территории сегодняшней Украины, все, кто этого захочет. “Силы, которые в 2014 году совершили на Украине госпереворот, захватили власть и удерживают её с помощью, по сути, декоративных выборных процедур, окончательно отказались от мирного урегулирования конфликта. Восемь лет, бесконечно долгих восемь лет мы делали всё возможное, чтобы ситуация была разрешена мирными, политическими средствами.” Всё напрасно. (Pozdravleniye...)
- (2) В 2000-2005 годах мы дали военный отпор террористам на Кавказе. В 2014 году поддержали крымчан и севастопольцев. В 2015-м применили Вооружённые Силы, чтобы поставить надёжный заслон проникновению террористов

из Сирии в Россию. [...] Народные республики Донбасса обратились к России с просьбой о помощи. [...] в соответствии со статьёй 51 части 7 Устава ООН 22 февраля сего года договоров о дружбе и взаимопомощи с Донецкой Народной Республикой и Луганской Народной Республикой мною принято решение о проведении специальной военной операции. Её цель – защита людей, которые на протяжении восьми лет подвергаются издевательствам, геноциду со стороны киевского режима. И для этого мы будем стремиться к демилитаризации и денацификации Украины. (Pozdravleniye...)

Zgodnie z regułami taktyki polegającej na zniekształcaniu Putin, aby podkreślić rolę Związku Radzieckiego w zwycięstwie nad nazizmem podczas II wojny światowej, dokonuje selektywnej prezentacji historii. Poprzez podkreślanie heroicznego wysiłku i poświęcenia bohaterów wojennych buduje wizerunek Rosji jako kraju, który jest gotowy stanąć do walki w obliczu wszelkich zewnętrznych zagrożeń. Prezentując Rosję jako mocarstwo z silną tradycją patriotyzmu i jedności narodowej, stara się wzmocnić poczucie dumy narodowej i przywiązania Rosjan do swojego kraju. Tym samym zniekształca historię, pomija aspekty agresywnej polityki zarówno byłego Związku Radzieckiego, jak i współczesnej Rosji oraz zbrojnych konfliktów prowadzonych przez ten kraj. Przykładem takiego zabiegu propagandowego są dwa podane niżej przykłady:

- (3) Мы хорошо знаем из истории, как в 40-м году и в начале 41-го года прошлого века Советский Союз всячески стремился предотвратить или хотя бы оттянуть начало войны. Для этого в том числе старался буквально до последнего не провоцировать потенциального агрессора, не осуществлял или откладывал самые необходимые, очевидные действия для подготовки к отражению неизбежного нападения. А те шаги, которые всё же были в конце концов предприняты, уже катастрофически запоздали. (Obrashcheniye Prezidenta...)
- (4) В основе ратной истории нашей тысячелетней страны, её славы и побед всегда были патриотизм и единство народа, подвиг её сынов и дочерей, преданных Отечеству. [...] именно вы – доблестное поколение победителей – сокрушили нацизм, спасли от этой варварской, беспощадной, смертоносной силы свою страну и весь мир. Ваш подвиг – это вершина в истории человечества, великий пример для всех, кто сегодня служит в армии и на флоте, на суше, в воздухе, на море бережёт Россию от внешних угроз. (Obrashcheniye Prezidenta...)

Trzecią taktyką, na której Putin opiera swoją wojenną narrację, jest deflacja. Wykorzystuje ją dla odwrócenia uwagi od niekorzystnych dla Rosji treści i dla ich stłumienia dobiera informacje w taki sposób, aby przedstawić swój kraj jako jedną z najpotężniejszych jądrowych potęg świata, która posiada nowoczesne uzbrojenie i jest gotowa do odparcia każdego potencjalnego napastnika. W tym kontekście Putin kreuje wizerunek Rosji jako niepokonanej i nieustraszonej siły gotowej bronić swojego bezpieczeństwa i interesów za wszelką cenę. Przykładem takiej narracji jest poniższy cytat:

- (5) Россия даже после развала СССР и утраты значительной части его потенциала является сегодня одной из самых мощных ядерных держав мира и обладает определёнными преимуществами в ряде новейших видов вооружения. В этой связи ни у кого не должно быть сомнений в том, что прямое нападение на нашу страну приведёт к разгрому и ужасным последствиям для любого потенциального агрессора. (Glavnyu...)

Kolejną równie ważną cechą propagandowych wystąpień Putina jest formułowanie sądów na temat świata poza Rosją. Sytuacja, w której kraj ten znalazł się po 24 lutego 2022 r., wymaga wskazania odpowiedzialnych za taki stan rzeczy antybohaterów, których jednoczy jeśli nie jawna nienawiść wobec Rosji, to wspólne działanie na rzecz osłabienia jej gospodarczej i politycznej pozycji, a także działania wymierzone przeciw systemowi tradycyjnych wartości, którymi Rosjanie się kierują, które zachowują i w których obronie stają. Cechą wypowiedzi poświęconych powyższej problematyce jest ich jawna arbitralność z precyzyjnie wyznaczoną sceną i nominalnym wskazaniem obiektów ją wypełniających. Sceną tą jest Ukraina, obiektami banderowcy, ukraińscy naziści i nacjonaści wspierani przez reżim kijowski oraz zdegenerowane zachodnie elity ze Stanami Zjednoczonymi i NATO na czele. Zauważalną tendencją definiowania tych obiektów jest stosowana przez Putina strategia spójności odwołująca się do potocznego rozumienia równoznaczności. Dzięki niej z dużą swobodą dokonuje on przenoszenia znaczeń z jednego obiektu na drugi. W tym celu formułuje bezpośrednie stwierdzenia lub sugeruje, jeśli nie pełną tożsamość, to wyraźne podobieństwo między tymi obiektami.

W ten sposób Putin wykorzystuje czwartą wskazaną przez Nimmo taktykę narracji propagandowej, którą jest niepokojenie. Typową dla tej taktyki atmosferę zagrożenia buduje z wykorzystaniem takich słów i wyrażeń „uzbrojonych” jak „они полезут с войной чтобы убивать”, „претендуют на целый ряд российских территорий”, „они пытаются переложить собственные провалы на другие страны – на Россию”. Efektem stosowania tych zabiegów propagandowych (ilustrację je w postaci dwóch przykładów wypowiedzi Putina zamieszczonych poniżej), są rodzące się (lub podsycane) u Rosjan wyobrażenia o świecie zjednoczonym w działaniach wymierzonych przeciwko wartościom, mającym kluczowe znaczenie tak dla państwowości rosyjskiej, jak i duchowych i egzystencjalnych aspektów życia narodu rosyjskiego.

- (6) Ведущие страны НАТО для достижения своих собственных целей во всём поддерживают на Украине крайних националистов и неонацистов, которые, в свою очередь, никогда не простят крымчанам и севастопольцам их свободный выбор – воссоединение с Россией. Они, конечно же, полезут и в Крым, причём так же, как и на Донбасс, с войной, с тем чтобы убивать, как убивали беззащитных людей каратели из банд украинских националистов, пособников Гитлера во время Великой Отечественной войны. Откровенно

заявляют они и о том, что претендуют на целый ряд других российских территорий. (Operativnoye...)

- (7) Очевидно, что с помощью подобных действий западные глобалистские элиты в том числе пытаются отвлечь внимание своих собственных граждан от острых социально-экономических проблем – падения уровня жизни, безработицы, бедности, деиндустриализации, – переложить собственные провалы на другие страны – на Россию, на Китай, которые отстаивают свою точку зрения, строят суверенную политику развития, не подчиняясь диктату наднациональных элит. (Sovmestnaya...)

Wyraźną cechą wszystkich przytoczonych fragmentów wypowiedzi Putina jest konsekwentnie stosowana przez niego reguła zacierania różnic między wypowiedziami opisującymi, komentującymi i wartościującymi. Wszystkim im nadaje on formę stwierdzeń, które jako nośniki mitu są użyteczne na dwa sposoby. Pierwszy ma przekonać Rosjan, że ich kraj, podobnie jak w przeszłości ZSRR, jest potęgą militarną i w związku z tym zadba o swoje bezpieczeństwo. Drugi aspekt ich przydatności to nadbudowa etyki powinności Rosjan wobec zagrożonego bezpieczeństwa ich kraju.

Imperatywność wypowiedzi Putina przejawia się na kilku następujących poziomach:

- poprzez użycie eliptycznego my – amplifikacji ja podniesionego do rangi reprezentanta zbiorowości. Częstym zabiegiem retorycznym Putina jest formułowanie wypowiedzi w pierwszej osobie liczby mnogiej oraz użycie odpowiadającego tej formie zaimka dzierżawczego, co ewokuje u jego odbiorców poczucie współbraterstwa, współodpowiedzialności i solidarności. W ten sposób system poglądów odbiorcy staje się wspólny z systemem przekonań nadawcy. Szczególny wpływ na odbiorcę wywiera powszechne zastosowanie formy pierwszej osoby liczby mnogiej w połączeniu z czasownikami odnoszącymi się do stanów emocjonalnych, mentalnych i wolitywnych:

- (8) Мы будем стремиться к демилитаризации и денацификации Украины. (Открыты урок...)
- (9) Мы настойчиво и терпеливо пытались договориться с ведущими странами НАТО о принципах равной и неделимой безопасности в Европе. (Обращение к участникам...)
- (10) Наша задача, наша миссия, миссия наших солдат защитить людей и, конечно, защитить саму Россию. (Parad...)

- poprzez użycie formuł normatywnych. Stosowanie przez Putina normatywów w zależności od stopnia wyrażanej przez nie kategoryczności wywiera presję na odbiorców, wywołuje poczucie słuszności, konieczności, bezwzględnej konieczności oraz wewnętrznego imperatywu (moralnego), rzadziej przy-

musu zewnętrznego. Putinowskie normatywy to swoiste wskazówki narzucające przyjęcie określonej postawy. Jego słownictwo normatywne bliskie jest konstrukcjom imperatywnym, ich formy zanegowane poprzedzającą partykulą przeczącą mogą mieć charakter silnego zakazu bądź groźby przed nieprzestrzeganiem nakazu.

- (11) Необходимо было немедленно прекратить этот кошмар – геноцид в отношении проживающих там миллионов людей, которые надеются только на Россию, надеются только на нас с вами. (Obrashcheniye Prezidenta...)

- poprzez tworzenie opozycji aksjologicznych. Putin w swoich wystąpieniach przywołuje także nazwy wartości i antywartości, nazwy cech warunkujących wartości oraz nazwy czynności i postaw wymierzonych przeciw wartościom, powszechnie uznawanych za nieakceptowalne, szkodliwe lub sprzeczne z ogólnoludzkimi normami. Relacje takie prezentuje w wyrażeniu wyodrębnionym układzie my (nosiciele wartości) kontra oni (nosiciele antywartości, przeciwnicy). W tak zarysowanym podziale świata Rosjanie (my) prezentowani są jako misjonarze powołani do obrony lub przywrócenia wartości. Odbiorca takiego przekazu wyczuwa zawartą w wartościach imperatywność ich realizacji, czego skutkiem powinno być posłuszeństwo i brak sprzeciwu.

- (12) Мы никогда не откажемся от любви к Родине, от веры и традиционных ценностей, от обычаев предков, от уважения ко всем народам и культурам. Они, конечно же, полезут и в Крым, причём так же, как и на Донбасс, с войной, с тем чтобы убивать, как убивали беззащитных людей каратели из банд украинских националистов. (Obrashcheniye Prezidenta...)

- poprzez formułowanie pytań. Przemówienia Putina zawierają również wiele pytań retorycznych i deliberatywnych (medytatywnych), zachęcających do podjęcia trudu rozstrzygnięcia dylematu moralnego i wysiłku wspólnego dochodzenia do prawdy, zmuszających odbiorcę do udzielenia sobie jedynej możliwej i właściwej odpowiedzi, jaką sobie wyobraża nadawca. Sformułowane podczas wystąpień pytania zawierają ukryte założone sądy o bezdyskusyjnej słuszności i prawdziwości pytania, których punktem wyjścia jest gotowa odpowiedź sugerująca odbiorcy sformułowanie konkretnej oceny faktów.

- (13) Сколько ещё можно уговаривать? Сколько ещё можно объяснять? Почему всё это происходит? Откуда эта наглая манера разговаривать с позиции собственной исключительности, непогрешимости и вседозволенности? Откуда наплевательское, пренебрежительное отношение к нашим интересам

и абсолютно законным требованиям?. А они думают, что там завтра могут прийти к власти националисты, бандеровцы, люди, которых по-другому назвать трудно, и воспользуются этим вооружением? Это что, добавит стабильности в Европе? Это что, путь к мирному и стабильному развитию ситуации в Европе? (Otkrytyu...)

Podsumowanie

Zaprezentowana retoryczna interpretacja wystąpień Władimira Putina pozwala sformułować kilka wniosków. Po pierwsze, wszystkie przeanalizowane przemówienia Putina pełnią funkcję impresywną, są przykładem propagandowego oddziaływania na świadomość odbiorców z intencją wywierania realnego wpływu na sposób ich myślenia i działania.

Po drugie, Putin podczas swoich wystąpień, uzasadniając specjalną operację wojskową w Ukrainie, ocenia ją w kategoriach konfliktu zbrojnego, jednak zdecydowanie silniej akcentuje przyczynę zdarzeń, którą, w jego ocenie, jest konflikt wartości i ideologii, walki cywilizacji opartej na wartościach humanistycznych z nazistowskim, zdemoralizowanym światem i całym jego złem, które zagraża Rosji i Rosjanom. Sam podejmuje decyzje, jakie informacje w tym kontekście przekazywać i jakiej oceny zdarzeń dokonać. Buduje tym samym fundament wspólnego społecznego zasobu, który zgodnie z regułą intersubiektywności („wiera jednostek w podzielenie wspólnych doświadczeń i przekonań” (Frąckowiak | Rogowski 2011, 43) pozwala oczekiwać, że odbiorcy komunikatów będą właściwie postrzegać rzeczywistość, będą myśleć i odczuwać to samo co ich autor.

Po trzecie, Putin wykorzystuje różnorodne strategie manipulacyjne, takie jak zaprzeczanie, zniekształcanie, deflacja i niepokojenie, aby kreować narrację propagandową sprzyjającą własnym interesom. Stosuje on również różne stylistyczne środki, m.in. użycie formuł normatywnych, opozycji aksjologicznych czy formułowanie pytań retorycznych dla wzmocnienia siły oddziaływania swoich przekazów.

Po czwarte, Putin w swojej „uzbrojonej” retoryce mityzującej rzeczywistość zgodnie z doktryną dominującej siły politycznej w Rosji wzmacnia swoje przywództwo. W procesie wpływu na świadomość Rosjan tworzy, a następnie popularyzuje przestrzeń mentalną, „uzbrajając” ją w symboliczne zasoby werbalne, tym samym kształtuje jedynie słuszne interpretacje wydarzeń w Ukrainie i wokół niej. Pobudza swoich odbiorców do reakcji emocjonalnych. Kontroluje tworzenie się przestrzeni mentalnej i więzi społecznych budowanych wokół jednej narracji, co z kolei ma nie tylko potwierdzać tożsamość współczesnych Rosjan, lecz także motywować ich do walki z wrogiem (również tym wewnętrznym) w obronie wartości, wokół których tożsamość ta się ukonstytuowała.

